

I. MEMÒRIA

1. ANTECEDENTS

Les Normes Subsidiàries, actualment vigents, del Municipi de Llubí foren aprovades definitivament el 25 de gener de 2002 (BOIB núm. 31, de dia 12/03/2002). Actualment, l'Ajuntament duu a terme el procés de revisió d'aquestes normes, i la seva adaptació al Pla Territorial de Mallorca. L'Ajuntament Ple, va acordar l'aprovació inicial de l'Avanç, revisió i adaptació de les NNSS el 5 de febrer de 2007 (BOIB núm. 27, de dia 20/02/2007).

L'adaptació del municipi a l'actual marc legal de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears sobre normativa territorial i normativa de protecció del Patrimoni Històric, passa pel compliment del que s'estableix al Pla Territorial de Mallorca (PTM):

- La norma 47 del PTM, que requereix *entre els documents necessaris per a l'aprovació definitiva de la seva adaptació d'un catàleg d'elements que, pels seus valors singulars o característiques urbanístiques o arquitectòniques, hagin de ser objecte d'una especial protecció*. Aquest s'ha d'articular com a un document complementari als instruments de planejament general del municipi de Llubí, i per tant, es regula i es tramita segons els articles 127 al 130 i del 132 al 134 del Reial Decret 2159/1978, de 23 de juny de 1978 (RP)
- La disposició transitòria tercera de la Llei 12/1998, de 21 de desembre, del Patrimoni Històric de les Illes Balears, modificada per l'article 12 de la Llei 4/2008, de 14 de maig, de mesures urgents per a un desenvolupament territorial sostenible a les Illes Balears (BOIB n. 68, de 17.05.08); marca que els ajuntaments que no disposin de Catàleg de Protecció del Patrimoni Històric aprovat definitivament, hauran de tramitar-lo abans del dia 1 de gener de 2009. El punt dos de la mateixa disposició addicional recorda que en cas d'incomplir-se el termini, la formació del Catàleg de Protecció del Patrimoni Històric haurà de tramitar-se conjuntament amb la primera modificació o revisió de l'instrument de planejament general que es redacti.

El Servei de Patrimoni Cultural del Departament de Cultura del Consell de Mallorca, va començar la tasca de redacció del Catàleg de Patrimoni de Llubí. En va sorgir un document redactat l'any 2003. La catalogació dels béns immobles del terme, en sòl urbà i en sòl rústic, es va iniciar durant la campanya 2001–2002, a càrrec d'un equip de llicenciats en Història o Història de l'Art. Aquest estava format per M. Àngels Aranda, Maite Bau, Liuba Mella, Patrícia Pizà i Aitor Poza.

L'equip de delimitació de jaciments arqueològics estava configurat per Susana Puch i Assumpció Martínez, sota la coordinació de Bernat Oliver.

Durant la campanya 2002–2003, es va acabar de completar la tasca de camp i es va informatitzar la documentació pel seu lliurament, on varen participar el tècnic de Patrimoni Etnològic, Gabriel Ordines, la tècnica de Patrimoni Artístic, Maria del Mar Gaita i la Documentalista Rosa Maria Aguiló.

La revisió i redacció definitiva del *Catàleg de protecció d'edificis i elements d'interès històric, arquitectònic i paisatgístic de Llubí*, l'ha duita a terme l'equip format per :

- Ana García Peraire, arquitecta
- Amàlia Salas López–Cepero, llicenciada en Història de l'Art
- Antoni Pons Cortès, llicenciat en Història de l'Art
- Emili García, llicenciat en Geografia i Història, esp. Arqueologia
- Maria Antonia Garcías Roig, arquitecta
- Manuel Calvo Trias, Dr. Geografia i Història, esp. Arqueologia (col·laborador)

2. METODOLOGIA

La redacció del document ha tingut implícita una metodologia que s'ha basat en tres punts:

1. Una primera aproximació al patrimoni històric del municipi a partir d'una recerca bibliogràfica:

- La consulta de bibliografia general i específica, especialitzada en la història, l'art, l'urbanisme i el desenvolupament del municipi.
- Una recerca dins les bases de dades institucionals disponibles a l'equip redactor. Aquestes bases de dades pertanyen al Consell de Mallorca, al propi ajuntament de Llubí i al Ministerio de Cultura. Entre aquestes bases de dades apareixen els elements que ja han estat catalogats com a Bé d'Interès Cultural, a partir del Decret 571/1963 de 14 de març sobre la protecció dels escuts, emblemes, pedres heràldiques, rotlles de justícia, creus de terme i peces similars d'interès historicoartístic, així com també la inclusió dels jaciments arqueològics com a figures de la màxima protecció estatal a partir del decret 2563/1966 de 10 de setembre, que declara Monuments Historicoartístics i posa sota la protecció de l'Estat tots aquells monuments megalítics coves i altres restes prehistòrics i protohistòrics de les illes de Mallorca i Menorca. En referència als béns etnològics i industrials, les bases de dades dels diferents serveis del Consell de Mallorca han estat imprescindibles a l'hora de tenir en compte els exemples d'aquests camps que encara existeixen al municipi. Si bé el catàleg de camins del municipi de Llubí encara no s'havia dut a terme, existeixen tasques de recollida de dades en referència a molins fariners i altres elements etnològics com pous o barraques.
- També s'ha tengut en compte l'informe d'al·legacions de Joan Fiol Company, tècnic municipal, al Catàleg redactat pel Servei de Patrimoni Cultural del Consell de Mallorca, a l'octubre de 2003 encara que, en aquests 9 anys que han passat, s'han modificat i/o destruït alguns béns.

2. Un treball de camp, que ha permès recollir *in situ* una sèrie de dades actualitzades sobre els béns immobles: localització, descripció, delimitació dels àmbits de protecció, estat de conservació i reportatge fotogràfic.
3. Redacció de les fitxes individualitzades a partir de la documentació del treball de camp.

2.1. CATEGORIES

Els elements que formen part del Catàleg del Municipi de Llubí responen a una sèrie de valors materials arrelats al Patrimoni Cultural de la Comunitat. La aproximació als criteris d'elecció es fa comptant amb les diferents categories establertes en el Pla Territorial de Mallorca, que contempla la legislació del Patrimoni Històric vigent a la Comunitat Autònoma i a l'àmbit estatal. Dins aquestes categories es troben les subcategories que han estat establertes per la bibliografia pertinent.

1. Jaciments arqueològics (J)

- Talaiots
- Túmuls
- Estructures
- Coves naturals i artificials
- Pedreres
- Ceràmica
- Poblat
- Qanats

2. Escultura monumental, religiosa i heràldica (EH)

- Creus de Terme
- Escuts

3. Arquitectura religiosa (AR)

- Esglésies
- Oratoris
- Ermites
- Rectories

4. Arquitectura i enginyeria civil (AC)

- Case Urbanes
- Posades
- Cases Rurals
- Cases de Possessió
- Ponts
- Jardins

5. Arquitectura militar (AM)

6. Béns etnològics (ET)

- Barraques	- Síquies	- Sestadors
- Casetes i porxos	- Albellons	- Solls
- Fonts	- Molins de vent	- Galliners
- Fonts de mina	- Molins d'aigua	- Portasses
- Qanats	- Barraques de roter	- Forns de pa
- Canals	- Forns de calç	- Rotlles de sitja
- Rentadors	- Coves	- Teuleres
- Piques d'abeurar	- Graners	- Gerreries
- Sínies	- Molins fariners	- Marges
- Aqüeductes	- Cellers	- Parets
- Safareigs	- Tafones	- Clapers
- Aljubs	- Sequers	- Construccions de caça
- Cisternes	- Estables	- Eres
- Cocons	- Vaqueries i bouers	- Sostres de palla
		- Marjades

7. Béns d'interès industrial (BI)

- Alambí
- Fàbrica
- Farineres

8. Béns d'interès paisatgístic i ambiental (BP)

- Conjunts urbans destacats (barris, llogarets, carrers)
- Camins

2.2. CRITERIS DE PROTECCIÓ

Els criteris de protecció patrimonial es determinen també a partir de la legislació i en l'aplicació de criteris consensuats dins les diferents categories. Els criteris també depenen de la categoria a la qual s'adscriu el bé.

2.2.1 Jaciments arqueològics

Tenen el màxim nivell de protecció ja que són Béns d' Interès Cultural (protecció integral). Vénen regulats per la Llei 12/98, de 21 de desembre, de Patrimoni de les Illes Balears i el Decret 14/2011 de 25 de febrer, d'arqueologia.

La metodologia emprada per a la definició dels àmbits ha estat establerta a partir de l'anàlisi de diferents variables: zona de delimitació de jaciments i zona de respecte i de control arqueològic dels jaciments.

2.2.1.0. Introducció

En la realització de la revisió del catàleg arqueològic del terme municipal de Llubí s'han visitat els jaciments arqueològics que figuren a la Carta Arqueològica, realitzada al 1989, i també els de la Delimitació de Jaciments Arqueològics del Terme Municipal de Llubí realitzada el 2001 per tècnics del Consell Insular de Mallorca. D'altra banda, s'ha

completat els 34 jaciments que figuraven a ambdós catàlegs citats anteriorment, amb jaciments que no hi figuraven i que si hi eren a la base de dades Mallorca Arqueològica de Javier Aramburu, que n'aporta 6. També s'ha incorporat un jaciment que recull Encinas en un article seu, i un que figura en les al·legacions realitzades per Joan Fiol, aparellador municipal. Finalment, s'han afegit 5 jaciments més localitzats o bé durant les nostres sortides i prospeccions de camp o bé gràcies a fonts orals.

Així doncs, amb les noves incorporacions, el catàleg de béns arqueològics ha passat de 34 jaciments a 47, és a dir, se n'han incorporat 13.

Pel que fa referència a l'estat de conservació dels diferents jaciments arqueològics es dolent i majoritàriament estan coberts per una densa capa de vegetació. Aquest fet dificulta la seva localització. En aquest sentit, s'ha d'indicar que no s'ha localitzat la Cova des Cabrits J.023. (Que tampoc va ser localitzada durant la delimitació del jaciment), la cova artificial J.005.9 del jaciment de ses Coves, la natural, J.006.5. del jaciment Son Roig i Es Racons. Tampoc s'ha trobat la cova J.017.6 del conjunt de ses coves de s'Aigua, ni la J.018.2 de Son Rossinyol, que no va ser trobada durant la realització de la Carta Arqueològica ni la Delimitació de Jaciments.

Per altra banda, hem d'indicar que el jaciment J.015 Son Perotet de S'Estany va ser destruït durant els anys 60 del segle passat per la realització de la carretera o el camí de Son Perot.

Finalment, s'ha d'assenyalar que no s'ha tingut accés a l'interior del J.002.1, talaiot amortitzat com a casa, que pertany al Conjunt de Es Cavalls. Tampoc no s'ha pogut visitar ni les coves J.005.1 ni J.005.2 del conjunt de ses Coves. I no es va autoritzar a visitar i revisar el Jaciment J.046 Sa Mina de Vinagrella.

A cada una de les fitxes corresponents es fa referència a: el número de codi de les NNSS, el nom, els números de codi de la Carta Arqueològica, del "*Inventario de Monumentos Prehistóricos y Protohistóricos*" (IMPP) i el codi de Delimitació dels Jaciments Arqueològics (Del). A més s'ha afegit les coordenades UTM, amb el Datum ETRS89, i la altitud (Z).

També es defineix el tipus de jaciment. S'ha establert la seva cronologia aproximada, cal indicar que, tant a la llista com a les fitxes s'ha emprat la terminologia genèrica.

- Edat del Bronze (1800–900 BC).
- Edat del Ferro (900–123BC). Que inclou les fases:
 - Talaiòtic: (900–400 BC).
 - Postalaiòtic (400–123 BC).
- Època Romana i Tardo – Antiga. (123 BC–902 DC).
- Medieval Islàmic (902–1229 DC).
- Medieval Cristià (1229–1500 DC).

Cal indicar que pel que fa a la edat del Ferro s'ha emprat el genèric i quan es té la certesa d'adscripció d'un jaciment a la fase concreta ho indicarem entre parèntesi.

2.2.1.1. Delimitació de jaciments

Aquesta es troba marcada en color vermell a les fitxes del catàleg, Les delimitacions s'han establert a partir de 4 variables:

- Delimitació de l'àmbit en què es documenten restes arquitectònics en superfície, més una àrea de seguretat al seu voltant en funció de la seva tipologia:
 - a) Talaiots, túmuls, turriformes, navetiformes, santuaris i altres estructures prehistòriques és de 50 metres.
 - b) Coves naturals, hipogeus o coves artificials i pedreres prehistòriques l'àrea de seguretat és de 30 metres.
 - c) Pous i pous d'aireig 30 l'àrea de seguretat és de 30 metres.
 - d) Síquies i canalitzacions subterrànies és de 5 m al seu voltant.
- Delimitació perimetral de la zona en què es documenta materials arqueològics en superfície.
- Anàlisi de l'alçada de les estructures i de l'extensió del jaciment. (S'ha tingut en consideració entre d'altres: el nombre d'estructures identificades, la seva alçada i la superfície que ocupen aquests elements).

- Anàlisi de la situació geogràfica del jaciment amb la possibilitat d'incloure àrees de control que es puguin derivar de moviments i deposicions secundaris.

2.2.1.2. Zones arqueològiques

Es proposa la declaració de dues zones arqueològiques, ja que presenten una alta concentració de jaciments arqueològics. La primera zona és la Son Bessó – Sa Sínia– S' Hort de Son Rossinyol, mentre que la segona és la de Son Roig– Es Racons.

Zona Arqueològica 1: Son Bessó – Sa Sínia– S' Hort de Son Rossinyol.

En aquesta zona es localitzen dotze jaciments: J.003 Sa Cleda Can Costeta, J.004. Sa Cleda Sa Pleta, J.008. Son Bessó, J.024 Sa Sínia Ses Cases Velles, J.025 Sa Sínia sa Cova de Ses Botelles, J.026 S' Hort de son Rossinyol, J.032 Sa Cleda ses Cases, J.038 Sa Sínia Sa cova des Claper, J.041 Sa Sínia. J.042 Son Bessó sa Pedrera, J.043 Son Bessó. Sa Cleda del tio Guillem, J.044 Son Bessó Son Torrens. A més a més hi localitzem el qanat sistema hidràulic de Son Bessó – S' Hort de Son Rossinyol.

En les Fitxes cada jaciment està marcat amb la línia vermella, però no en la blava ja que la zona de control arqueològic engloba un àrea extensa que no surt al plànol de la fitxa.

Per facilitar la incorporació de plànols d'aquesta zona arqueològica a la memòria ho hem dividit en dos.

La zona A estaria delimitada per aquestes coordenades: 1) X=501520 Y=4392468; 2) X=501406 Y=4392594; 3) X=501522 Y=4392786; 4) X=501641 Y=4392942; 5) X=501549 Y=4393253; 6) X=501669 Y=4393353; 7) X=501750 Y=4393465; 8) X=501825 Y=4393405; 9) X=501971 Y=4393543; 10) X=502161 Y=4393343; 11) X=502565 Y=4393086; 12) X=502812 Y=4392946; 13) X=502730 Y=4392773; 14) X=502678 Y=4392775; 15) X=502627 Y=4392689; 16) X=502415 Y=4392406; 17) X=502598 Y=4392241; 18) X=502381 Y=4391906; 19) X=502158 Y=4391823; 20) X=502107 Y=4391945; 21) X=502062 Y=4392052; 22) X=501993 Y=4392172; 23) X=501800 Y=4392315; 24) X=501631 Y=4392384; 25) X=501574 Y=4392474.

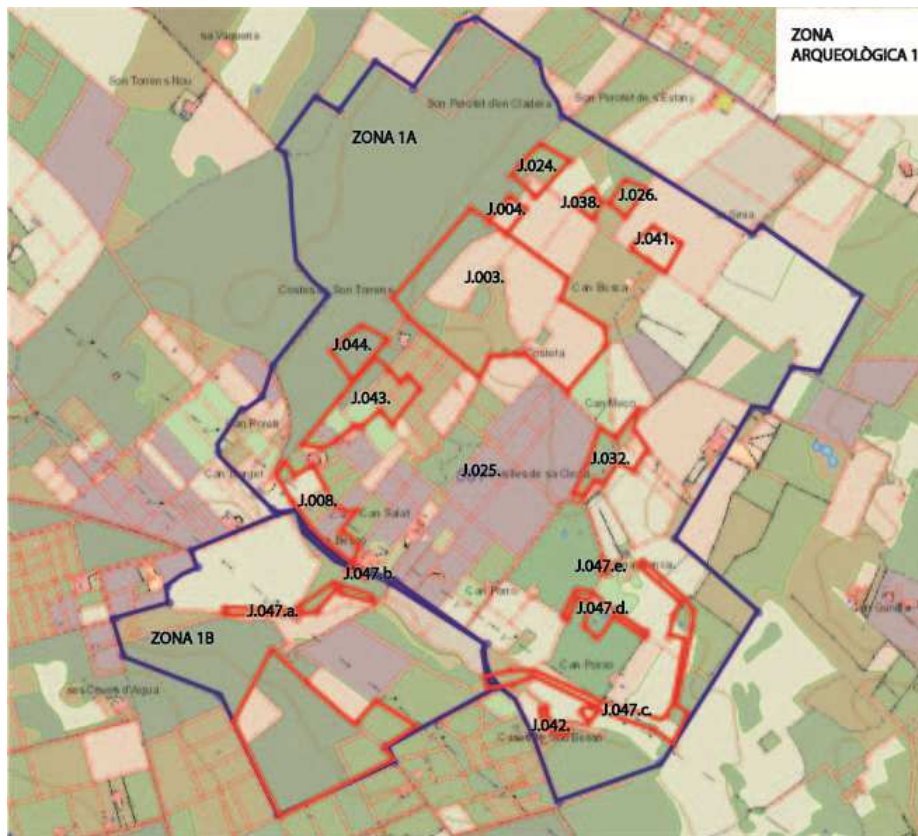
La zona A inclou les següents parcel·les del Polígon 7: 72, 73, 74, 75, 76, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 554, 555, 557, 558, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 568, 569, 570, 571, 640, 641, 642, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 668, 669, 704, 705, 706, 745, 755, 756, 775, 777, 809, 810.

La Zona B estaria delimitada per les següents coordenades: 1) X=501988 Y=4392169; 2) X=502107 Y=4392072; 3) X=501769 Y=4391946; 4) X=501787 Y=4391911; 5) X=501535 Y=4391791; 6) X=501408 Y=4392054; 7) X=501191 Y=4392145; 8) X=501171 Y=4392223; 9) X=501290 Y=4392257; 10) X=501351 Y=4392341; 11) X=501343 Y=4392374; 12) X=501570 Y=4392463; 13) X=501637 Y=4392372; 14) X=501795 Y=4392304; 15) X=501986 Y=4392168.

La zona B inclou les següents parcel·les del Polígon 7: 671, 689, 692.

Foto aèria de la zona arqueològica 1. Son Bessó – Sa Sínia– S' Hort de Son Rossinyol.

Mapa topogràfic de la zona arqueològica 1.

Zona Arqueològica 2: Son Roig Es Racons.

Es tracta d'un poblat talaiòtic que té 12 estructures identificades, tres d'elles conserven el seu caràcter monumental, hi ha una alta probabilitat que hi hagi més estructures enterrades en el subsòl.

A més a més, és el jaciment amb major potencialitat per la seva adequació per la seva visita.

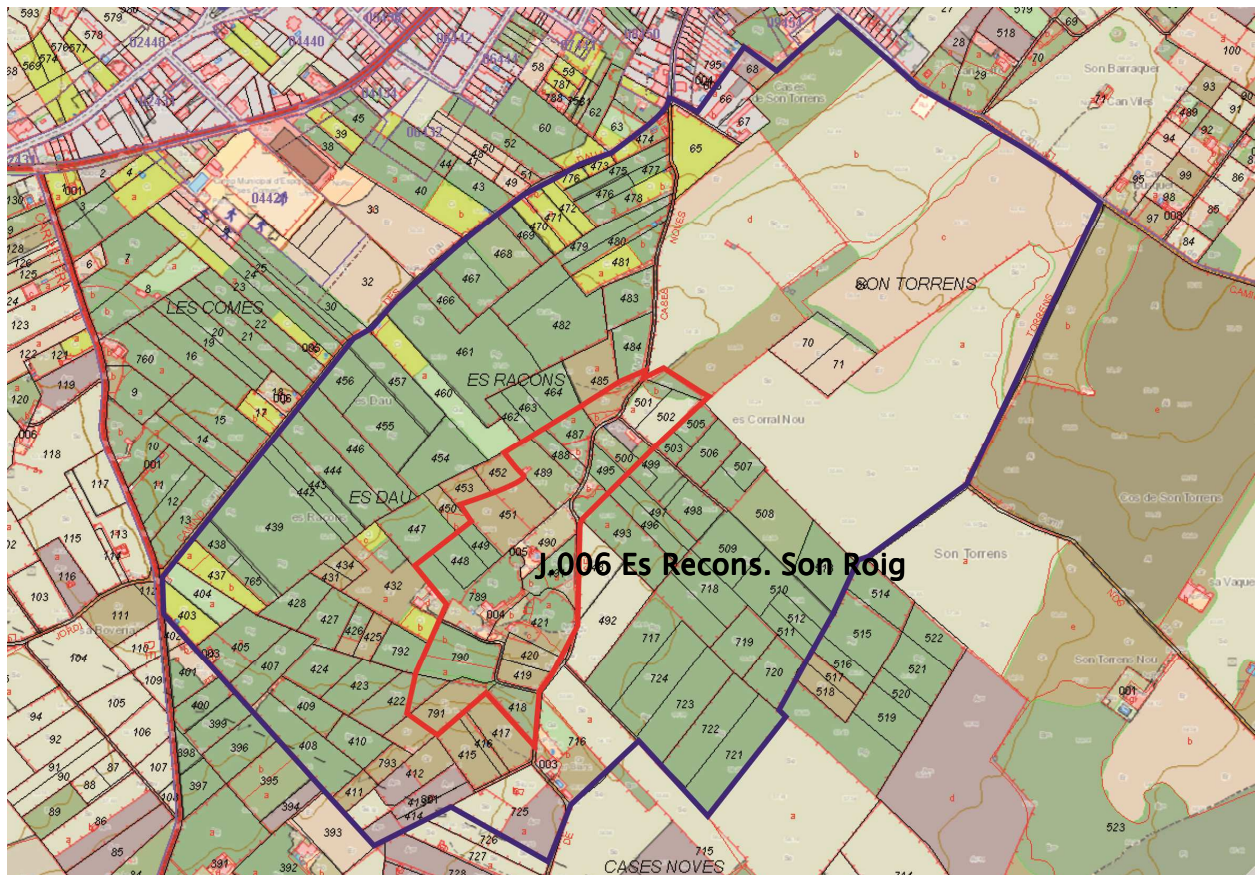
La zona de control arqueològic de Son Roig es Racons estaria delimitada per les següents coordenades: 1) X=500716 Y=4393867; 2) X= 500741 Y=4393782; 3) X= 500784 Y=4393748; 4) X=500859 Y=4393658; 5) X=500715 Y=4393502;6) X=500786 Y=4393431; 7) X=500819 Y=4393396; 8) X=500728 Y=4393279; 9) X=500694 Y=4393306; 10) X=500611 Y=4393230;11) X=500580 Y=4393250; 12) X=500539 Y=4393222; 13) X=500438 Y=4393315; 14) X=500366 Y=4393258; 15) X=500333 Y=4393283; 16) X=500347 Y=4393325; 17) X=500326 Y=4393339;18) X=500389 Y=4393400; 19) X=500278 Y=4393433; 20) X=500208 Y=4393469; 21)

X=500314 Y=4393559; 22) X=500412 Y=4393629; 23) X=500384 Y=4393653; 24) X=500449 Y=4393731; 25) X=500602 Y=4393801.

La zona Inclouria les següents parcel·les del polígon 7: 410, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 425, 426, 427, 428, 431, 432, 434, 447, 448, 449, 450, 451, 454, 460, 461, 462, 463, 464, 484, 485, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 505, 506, 507, 508, 716, 717, 724, 725, 748, 789, 790, 791, 793, 792.

Foto aèria de la zona arqueològica 2. Es Racons Son Roig.

Planimetria zona arqueològica 2. Es racons Son Roig.

2.2.1.3. Zona de respecte i de control arqueològic dels jaciments

Aquesta es troba marcada en color blau al catàleg i s'ha realitzat a partir de 5 variables:

- Anàlisi de les visuals.
- Anàlisi de l'alçada de les estructures i de l'extensió del jaciment. (S'ha tingut en consideració entre d'altres: el nombre d'estructures identificades, la seva alçada i la superfície que ocupen aquests elements).
- Anàlisi de la intensitat de jaciments arqueològics a la zona, amb la possibilitat d'establir una àrea de control arqueològic molt més àmplia que inclou el territori que envolta aquesta alta concentració de jaciments. S'han establert dues zones arqueològiques: La primera, és la de Son Bessó –Sa Sínia– s'Hort de Son Rossinyol. La segona, l'àrea de Son Roig –Es Racons. Ambdues àrees

inclouen no tan sols un control del jaciment sinó de tot el territori en què es varen establir les comunitats prehistòriques, i on encara es pot definir el model o patró d'assentament d'aquestes comunitats.

- Anàlisi dels delimitadors naturals (Penya-segats, torrents, desnivells) i o antròpics (tanques, camins).
- Delimitació de la parcel·la.

2.2.2 Escultura Monumental Religiosa i Heràldica

La protecció afecta genèricament a les creus de terme i escuts heràldics en tots els seus testimonis, a partir de la protecció del decret 571/1963.

2.2.3 Arquitectura Religiosa

S'han inclòs en extensió tots els exemples del municipi d'aquesta categoria: l'església parroquial, la rectoria i l'ermita, com també els exemples de capelles associades a cases de possessió a cada una de les seves fitxes.

2.2.4 Arquitectura Civil

Dins d'aquesta categoria destaquen un gran corpus de cases unifamiliars.

2.2.4.1. Les cases urbanes i rurals d'arquitectura popular

Responen majoritàriament a les característiques i valors generals de l'arquitectura popular de Mallorca. Els elements que s'han tingut en compte en el moment de conformar el catàleg de l'arquitectura urbana són els següents:

- Ubicació: majoritàriament es troben entre parets mitgeres, a caps de cantó o són edificis exempts.

- Planta: pot ser rectangular, quadrangular, en forma d'"U" o "L". Les cases que trobem al nucli urbà la tenen rectangular en major grau.
- Coberta: és de teula àrab. Pot ser a un o dos aiguavessos que descarreguen sobre la façana del carrer i la façana posterior que dona a un pati o corral.
- Alçada: Les cases poden ser d'una, dues o tres alçades (majoritàriament la planta superior és un porxo).
- Crugies: Interiorment tenen algun tipus d'arc enmig de la paret de separació entre la primera y segona crugia.
- Materials: poden ser blocs de marès o paredat de pedra irregular lligat amb morter.
- Estructures associades: quasi sempre són estructures relacionades amb la producció agrària. Poden estar adossades o no al buc de la casa. Parlam d'estables connectats o no a la portassa al lateral de la façana principal. Aquests exemples mantenen encara l'empedrat a l'interior de la casa (Carrer Feliu 16), però habitualment han estat enrajolats a partir del segle XX. Altres estructures que no pertanyen a l'interior del buc de la casa són els forns, ubicats també al corral, i que solen estar associats a un espai de bugaderia amb un cossi de lleixivada. També hi ha cossis que es mantenen a la cuina de la casa. Aquests solen coincidir amb els exemples de cuines antigues més ben conservats de Llubí, amb llar de foc, escudellers, piques de pedra i rebost.

2.2.4.2. Cases urbanes associades a tendències cultes

A la trama urbana de Llubí trobam exemples de cases construïdes seguint criteris de tendències cultes. Una de les que més destaca és el Modernisme de Mallorca, que es barreja amb un marcat moviment regionalista. Aquestes cases tenen una sèrie de trets comuns:

- Façana amb acabat de pedra marès escairada.

- Ornamentació geomètrica i fitomòrfica col·locada als emmarcaments de les obertures, als frontons o a les cartel·les dels balcons. També la trobam als interiors de les construccions: als arrambadors d'escala, a les rajoles o coll de cisternes.

2.2.4.3. Testimonis aïllats

Els habitatges que presenten estructures originals són mostres d'una arquitectura molt personal que fan que l'arquitectura present a Llubí sigui única. La seva pèrdua seria una manca de diversitat dins el patrimoni cultural del municipi.

Dins Llubí destaca un tipus arquitectònic que sembla particular d'un taller arrelat al municipi a finals del segle XIX i principis del segle XX. Són els exemples de cases amb planta baixa i porxo, habitualment de dues crugies, on el portal d'ingrés està connectat amb la finestra centrada del porxo a partir de carreus de marès sobreposats, els quals tenen el perfil exterior decreixent, amb forma de voluta. Pel que sembla aquestes cases vilatanes conformen un tret propi de l'arquitectura de Llubí, pel que s'han inclòs al catàleg tots els exemples coneguts.

2.2 .5 Arquitectura militar

No s'han trobat testimonis, encara que es tenen en compte les possibles construccions de defensa en àmbit de l'arquitectura civil.

2.2.6 Béns etnològics

El PTM proposa una protecció especial als elements etnològics, donat el seu valor cultural, paisatgístic i pel gran perill de desaparèixer en haver perdut, molts d'ells, l'ús habitual.

S'han inclòs al catàleg els murs de pedra amb valor paisatgístic ambiental, ubicats sobre tot al costat de carreteres. També s'han tingut en compte les fonts de mina, barraques de roter, barraques i altres elements singulars com pujadors, pedres passadores, dipòsits d'aigua, etc.

Aquelles subcategories etnològiques que tenen pocs exemples conservats en el terme municipal han estat catalogades íntegrament. En canvi, no és així en alguna de les subcategories més desenvolupades. Aquest és el cas dels pous, les eres i les sínies. Per a cada subcategoria, la singularitat dels exemples s'ha determinat a partir dels paràmetres que es mostren a continuació:

- **Pous:** s'han de destacar tots els pous públics, aquells que mantenen plaça, mota externa, pilars dobles amb arc o amb llinda, quatre pilars amb travessers, piques d'abeurar associades o altres estructures de capelleta, per sobre d'aquells exemples que es consideren moderns i sense valors constructius essencials.
- **Eres:** es protegeixen aquells exemples més destacats per la seva mida i pel seu estat de conservació. També s'han considerat les eres que tinguin estructures del procés de producció cerealística associades al seu entorn.
- **Sínies:** els exemples catalogats responen a aquells que mantenen la seva maquinària o part d'ella, així com aquells exemples associats a estructures de distribució d'aigua i aquells que pel seu estat de conservació arquitectònica podrien ser recuperats.

2.2.6.1 Delimitació dels béns etnològics i zona de respecte

És delimita el bé en si mateix i la zona de respecte vendrà delimitada per:

- Anàlisi de les visuals.
- Anàlisi dels delimitadors naturals (Penya-segats, torrents, desnivells) i o antròpics (tanques, camins).
- Delimitació de la parcel·la.

2.2.7 Béns d'Interès Industrial

El PTM planteja la protecció d'aquest tipus de béns que encara queden per preservar la memòria d'una època i d'unes activitats que varen ser molt importants per a l'economia i la societat insular. En aquest cas Llubí encara té algunes d'aquestes edificacions, encara que molt transformades, destinades a “contenir” alguna activitat. En aquest apartat s'han catalogat tant volums exteriors, tota l'edificació i també s'han inclòs els béns mobles, com és ara la maquinària.

2.2.8 Béns d'Interès Paisatgístic i ambiental

Aquest grup comprèn els espais amb destacats valors naturals i conjunts urbans. Es destaca la catalogació del camí des Sacost i també dels carrers i carrerons determinants dels antics nuclis de Castell Llubí i Son Ramis.

2.3 DESCRIPCIÓ DE LA FITXA

La confecció de la fitxa del catàleg ha tingut en compte totes les directrius obligades per l'actual Pla Territorial de Mallorca. També s'han inclòs una sèrie de camps numèrics que ens han servit per acotar la seva significació històrica i puntuar les possibilitats divulgatives del bé. S'ha de tenir en compte però que la naturalesa pròpia de les distintes categories (sobre tot l'arqueologia respecte de l'arquitectura civil) fan necessaris una sèrie d'adequacions de la fitxa per a cada camp. Un exemple clar és la inexistència casi absoluta d'autories dintre del món de l'arqueologia, però sí una absoluta obligatorietat del camp a l'arquitectura religiosa.

A continuació es descriuen els diferents camps de la fitxa desenvolupada:

1. NOM I IDENTIFICACIÓ DEL CONJUNT

- **Id:** Identificació del bé patrimonial a partir d'un número de fitxa de catàleg. Aquest número és únic, consecutiu a la fitxa anterior i permet individuar cada bé d'exemples semblants.
- **Nom:** la denominació per la qual és conegut el bé patrimonial. En cas de ser un bé sense nom existent o conegut, es posa la seva categoria i la seva localització (la finca on es troba o el nom del carrer si es tracta d'un bé urbà).
- **Categoria:** es correspon amb l'anterior llista de categories dels béns patrimonials proposats. La llista ha estat conformada a partir bibliografia especialitzada en el Patrimoni Cultural de les Illes Balears, i inclou tots els exemples de béns catalogables dins el patrimoni material immoble.
- **Subcategoria:** dintre de les grans categories es proposa un camp que delimita el bé en darrera instància.
- **Número de catàleg CIM:** aquest apartat només apareix als corresponents béns que ja han estat inclosos a alguna de les bases de dades de la institució insular.
- **Número de catàleg NNSS:** Correspondència amb la fitxa corresponent de les Normes Subsidiàries del municipi.
- **Nivell de protecció:** s'estructuren tres nivells de protecció amb diverses subcategories. Així mateix es defineixen els tipus d'obres permeses a cada un dels nivells de protecció.
 - **NIVELL A1: PROTECCIÓ INTEGRAL**
Preservació íntegra del bé que s'ha de protegir, sense cap possibilitat de canvi que comporti una modificació de la seva estructura, distribució i elements d'acabat. Ha de mantenir l'ús original o algun altre compatible amb l'adequat manteniment i protecció del bé. Només es permeten obres de conservació, restauració, i en casos excepcionals, de recuperació d'alguna de les seves característiques originals.
 - **NIVELL A2: PROTECCIÓ INTEGRAL-SUBCATEGORIA**
Elements de gran valor que, a causa del seu deteriorament, requereixin obres de certa entitat per assegurar-ne la permanència o el retorn a un estat original desitjat; també queden inclosos en aquesta subcategoria els elements que,

malgrat merèixer una protecció integral, posseeixen annexos no protegits o amb un nivell de protecció menor on es poden dur a terme obres de més entitat necessàries per a la continuïtat del seu ús.

- **NIVELL B: PROTECCIÓ PARCIAL.**

Casos diferents dels anteriors que, amb el límit de la conservació íntegra de les seves parts essencials i la volumetria, permetin l'execució d'obres majors.

- **NIVELL C: PROTECCIÓ AMBIENTAL.**

Quedaran englobades en aquest nivell les remodelacions que poguessin afectar la totalitat de l'espai interior de les edificacions, mantenint les proteccions de façana, que haurien d'obligar a mantenir la volumetria existent en l'aiguavés corresponent a aquesta, a fi que la seva protecció sigui realment efectiva.

- **Declaració BIC:** on s'indica el codi atorgat al bé dins la base de dades del Ministeri de Cultura. La referència al BOE on és declarat el bé, la data de declaració i la referència a la base de dades de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, es posaran a les observacions de la fitxa.
- **Marc cronològic:** a partir de l'any de construcció, quan es coneix amb seguretat, o a partir de forquilles cronològiques el més delimitades possibles.
- **Criteris de datació:** es divideixen en criteris documentals (quan es tracta de fonts arxivístiques), orals, estructurals (quan la tipologia d'alguna estructura ens pot delimitar la cronologia del bé), bibliogràfics (quan la font és la d'un llibre d'un professional o expert en la matèria) o de datació global aproximada (quan les úniques referències possibles de datació són altres exemples similars que existeixen a la geografia balear).
- **Estil o corrent:** quan els béns pertanyen a tipus arquitectònics arrelats a les vessants històriques cultes.
- **Autoria:** en aquest apartat redactaríem el nom de l'autor conegut del bé, en cas que no sigui una obra anònima.
- **Ús original:** moltes de les construccions que s'inclouen en aquest catàleg han derivat a altres usos molt diversos a l'original. Un exemple seria un molí que actualment només s'usi com habitatge.
- **Ús actual:** com dèiem a l'apartat anterior, és necessari fer una separació d'usos des dels inicis de la construcció fins els nostres dies.

- **Propietat:** privada o de domini públic, aquests darrers en referència a béns patrimonials o demaniales.
- **Unitats associades:** Si un bé té una relació directe amb altre fitxa del catàleg (normalment diferenciats per pertànyer a una categoria o nivell de protecció distint), apareix el número de fitxa en qüestió.
- **Conjunts associats:** referent a estructures arqueològiques o arquitectòniques en extensió.

2. LA LOCALITZACIÓ DEL BÉ

- **Coordenades UTM ED50:** camp emplenat quan la informació es troba disponible.
- **Coordenades UTM ETRS89:** camp obligat a partir del RD de 29 d'agost de 2007. Substitueix el sistema ED50. En referència a la ubicació del punt de lectura de les coordenades UTM, en cas de referir-se a béns immobles habitacionals, aquest està ubicat al portal d'ingrés de més rellevància. En canvi, respecte als elements etnogràfics en extensió, com les eres, es marca el punt central.
- **Localització del conjunt:** direcció, en cas de pertànyer el bé a un nucli urbà. En cas de ser d'àmbit rural, es tenen en compte els pròxims camps de polígon i parcel·la.
- **Polígon**
- **Parcel·la**
- **Identificació cadastral**
- **Vegetació:** Tipus de vegetació que influencia els béns arqueològics, etnològics, rurals i els béns d'interès paisatgístic i ambiental.
- **Recursos hídrics:** en referència també als béns anteriors.

3. DOCUMENTACIÓ CARTOGRÀFICA

- Els plànols de localització de les fitxes es troben a escala 1:1000, tant dels elements urbans com dels rurals.
- La localització del bé patrimonial queda remarcada respecte de les altres per un polígon de color vermell. En cas d'existir un àmbit de protecció al voltant d'un Bé d'Interès Cultural, aquest s'ha realitzat en color blau i s'han marcat les coordenades UTM ETRS89 de cada un dels vèrtex del polígon de delimitació.

- En referència als nuclis urbans es mostra únicament un mapa de caràcter topogràfic, on s'ha incorporat les distintes parcel·les cadastrals.
- En canvi, els elements fora de nuclis urbans es mostren també a partir d'una ortofoto de la mateixa escala 1:1000.

4. DESCRIPCIÓ DEL BÉ

- **Descripció global.** S'ha realitzat una descripció general del bé. Aquesta s'ha fet a partir de fonts bibliogràfiques, o de l'anterior catàleg si no s'ha pogut visitar.
- **Descripció de les unitats:** quan el bé es troba conformat per un grup d'elements, com el cas d'una possessió i les seves estructures agràries independents de les cases, o els mateixos conjunts arqueològics, es fa una descripció unitat per unitat de cada una de les parts del conjunt.

5. GRAU DE CONSERVACIÓ DEL BÉ

- **Grau de conservació** (Extret del Catàleg de Patrimoni Històric de Calvià). S'han utilitzat uns indicadors de referència per poder comparar de la manera més objectiva possible els diferents tipus de béns.

S'ha determinat a partir dels següents paràmetres:

Altura Màxima

- (1): < 50 cm
- (2): 50–100 cm
- (3): 100–150 cm
- (4): 150–200 cm
- (5) >2m o té coberta

Grau de conservació

- (1): No se conserva l'element. Evidències de materials
- (2): <10% evidència de configuració i materials
- (3): 10–50% evidència de configuració i materials
- (4): 50–90% evidència de configuració i materials
- (5): >90% evidència de configuració i materials

- (6): >90% evidència de configuració i materials. Totalment deteriorat, ha perdut la seva funció
- (7): >90% evidència de configuració i materials. Alt deteriorament fa perillar la seva funció
- (8): >90% evidència configuració i materials. Deteriorament mitjà pot fer perillar la seva funció
- (9): >90% evidència de configuració i materials. Deteriorament baix, no fa perillar la seva funció
- (10): >90 % evidència de configuració i materials. Bon estat i realitza la seva funció.

Grau de conservació de la unitat. Suma d'altura màxima i grau de conservació dividit entre 2.

Grau d'identificació de les estructures

- (1): 1 estructura identificada
- (2): De 2 a 3 estructures identificades
- (3): De 3 a 6 estructures identificades
- (4): De 6 a 9 estructures identificades
- (5): 10 o més estructures identificades

Grau de conservació del conjunt. La suma dels grau de conservació de les unitats redactades + grau d'identificació de les estructures dividit entre 2.

- **Patologies:** en estructures, en murs, en cobertes i elements que distorsionen.
- **Reformes i modificacions en el conjunt patrimonial**
- **Reformes i modificacions en les unitats**
- **Riscs que afecten el grau de conservació**

6. POTENCIALITAT DEL CONJUNT I VALORS A PROTEGIR.

- Potencialitat com element patrimonial visitable

A. Monumentalitat del conjunt:

A.1. Altura del conjunt (màx. puntuació 5)

– (1): < 50 cm	Per arquitectura:
– (2): 50–100 cm	– (1): 3 m o una altura
– (3): 100–150 cm	– (2): 3–6 m o 2 altures
– (4): 150–200 cm	– (3): 6–9 o 3 altures
– (5) >2m o coberta	– (4): 9–12 o 4 altures
	– (5) : < de 1, 2 o < 4 altures

A.2. Grau de conservació (màx. puntuació 10)

- (1): No se conserva l'element. Evidències de materials
- (2): <10% evidència de configuració i materials
- (3): 10–50% evidència de configuració i materials
- (4): 50–90% evidència de configuració i materials
- (5): > 90% evidència de configuració i materials
- (6): > 90% evidència de configuració i materials. Totalment deteriorat, ha perdut la seva funció
- (7): > 90% evidència de configuració i materials. Alt deteriorament fa perillar la seva funció
- (8): > 90 % evidència configuració i materials. Deteriorament mitjà pot fer perillar la seva funció
- (9): > 90% evidència de configuració i materials. Deteriorament baix, no fa perillar la seva funció
- (10): > 90 % evidència de configuració i materials. Bon estat i realitza la seva funció.

A.3. Superfície del conjunt (màx. puntuació 5)

– (1): >200 m ²	– (4): 600–800 m ²
– (2): 200–400 m ²	– (5): >800 m ²
– (3): 400–600 m ²	

Mitjana de la monumentalitat: (A.1+A.2+A.3)/3

B. Grau de significació del Bé:**HISTÒRIC**

B.1. Nivell d'informació històrica (màx. puntuació 5) Variable segons publicacions que fan referència al bé.

- (1): 1 publicació
- (2): 2–4 publicacions
- (3): 4–6 publicacions
- (4): 6–8 publicacions
- (5): > 8 publicacions

B.2. Nivell de valoració social. (màx. puntuació 5) Variable a partir de la inclusió del bé dins d'aquestes categories. El valor obtingut és ACUMULATIU.

- (1–0) PGOU
- (1–0) Senyalitzat
- (1–0) Publicació divulgativa
- (1–0) Integrat en un itinerari
- (1–0) Integrat en un programa de visites

ESTÈTICO–ARTÍSTIC (màx. puntuació 5) B.3

És una variable a partir de la inclusió del bé dins d'aquestes categories.

- (1): Segons la singularitat del grup tipològic i formal
- (1): Segons la singularitat dins del grup tipològic
- (1): En funció del material
- (1): En funció de la tècnica
- (1): Altres particularitats

Mitjana de significació: $(((B.1 + B.2)/2) + B.3)/2$

C. Potencialitat educativa–informativa

C.1. Valoració didàctica–formativa (màx. puntuació 2)

- (1): Si el bé permet una explicació interactiva amb el grup.
- (0): Si el bé no permet una explicació interactiva amb el grup.
- (1): Si el bé no requereix d'una explicació conceptual/abstracta per les evidències materials.

- (0): Si el bé requereix d'una explicació conceptua/abstracta per les evidències materials, que són insuficients.

C.2. Valoració turístic-divulgativa. (màx. puntuació 3) Variable ponderada a partir de la inclusió del bé dins d'aquestes categories. El valor és ACUMULATIU.

- (0-1): Tríptics i/o "duendes" o revistes.
- (0-1): Guies Turístiques.
- (0-1): Web i recursos multimèdia

Mitjana de Potencial Informatiu-educatiu: $(C.1 + C.2)/2$

D. Accés

D.1. Tipus d'accés. (una de les 5) (màx. puntuació 5)

- (1): Sense pista
- (2): < 1m ampla
- (3): Pista 1-2 m ampla
- (4): Pista (> 2 m ampla)
- (5): Camí

D.2. Mitja de l'accés. Variable a partir de la inclusió de bé dins aquestes categories (una de les dues) (màx. puntuació 4)

- (2): A peu
- (4): Amb vehicle de tracció

D.3. Adequació de l'accés. (o una o l'altre) (màx. puntuació 3)

- (1): Sense adequar
- (2): Neteja i condicionament pel trànsit a peu
- (3): Neteja i condicionament pel trànsit a peu i en cotxe

D.4. Temps a peu de la via pública. (o una o l'altre) (màx. puntuació 5)

- (1): > 1: 30 h
- (2): 1:30 – 1 hora
- (3): 1 h – 30 min
- (4): 30 – 10 min
- (5): < 10 min

D.5. Temps des de la via pública en vehicle (una o l'altre) (màx. puntuació 5)

- (0): No se pot accedir
- 1) > 1 hora
- (2): 1 hora – 30 min
- (3): 30 – 20 min
- (4): 20 – 10 min
- (5): < 10 min

Mitjana de l'accés al conjunt: $(D.1 + D.2 + D.3 + D.4 + D.5) / 5$

E. Condicionament

E.1. Condicionament i neteja (dins cada apartat es pot valorar negativament: 0 o positivament: 1). ACUMULATIU. (màx. puntuació 3)

- (1-0): Net (vegetal i materials)
- (1-0): Condicionats els espais de trànsit i comunicació
- (1-0): Consolidat i restaurat

E.2. Senyalització. ACUMULATIU. (màx. puntuació 2)

- (0-0.5): Senyalitzat amb fites naturals o artificials
- (0-0.5): Senyalització amb panells explicatius

Mitjana del condicionament: $(E.1 + E.2) / 2$

F. Nivell d'Interpretació del conjunt

F.1. Ponderació de les següents variables (o un o l'altre) (màx. puntuació 4)

- (1): Només senyalitzat
- (2): Senyalitzat i explicat amb panells de text i imatge
- (3): Senyalitzat amb panells de text i suport audiovisual
- (4): Senyalitzat amb panells de text i imatge i dinamitzat mitjançant un programa d'activitats i visites.

A continuació es desenvolupa aquest punt així com està a la fitxa, amb les màximes puntuacions possibles.

6.1. Potencialitat com element patrimonial visible

Monumentalitat del conjunt				
Altura màxima de les estructures	a	5	$(a+b+c)/3$	
Grau de conservació	b	10		
Superfície del conjunt	c	5	Mitjana de la monumentalitat	1 6,66
Grau de significació del bé				
HISTÒRIC				
Nivell d'informació històrica	a	5	$[(a+b)/2]+5c/2$	
Nivell de valoració social	b	5		
ESTÈTICO-ARTÍSTIC				
Singularitat segons grup tipològic	c	1		
Singularitat en funció del material	c	1		
Singularitat segons tècnica constructiva	c	1		
Singularitat en funció del material	c	1		
Altres particularitats	c	1	Mitjana de significació	2 5
Potencialitat educativa-informativa				
Valoració didàctica-formativa	a	2	$(a+b)/2$	
Valoració turístic-divulgativa	b	3	Mitjana del potencial informatiu-educatiu	3 2,5
Accés				
Tipus d'accés	a	5	$(a+b+c+d+e)/5$	
Mitjà d'accés	b	4		
Adequació de l'accés	c	3		
Temps des de la via pública en vehicle	d	5		
Temps a peu des de la via pública	e	5	Mitjana de l'accés al conjunt	4 4,4
Condicionament del bé				
Condicionament i neteja	a	3	$(a+b)/2$	
Senyalització	b	1	Mitjana del condicionament	5 2
Interpretació del conjunt				
			Nivell d'interpretació	6 4
			$(1+2+3+4+5+6)/6$	
VALOR MITJÀ DE POTENCIALITAT COM A ELEMENT PATRIMONIAL VISITABLE			4,09	100%

–Valors a protegir

7. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

8. DIRECTRIUS D'INTERVENCIÓ

- Intervencions preferents
- Intervencions permeses
- Usos permesos

9.DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA

10. OBSERVACIONS

En aquest apartat es recorda la documentació a presentar previ a l'obtenció de llicència municipal d'obres, si no s'han pogut determinar els possibles valors de l'interior de l'immoble.

3. BIBLIOGRAFIA

- AGUARELES, A.; ANDUJAR, A; CALDERÓN, M.; CALVO, M. RODRÍGUEZ, R. : *Plan estratégico de actuación en el patrimonio de la Finca pública del Galatzó*. Calvia, 2007 y 2008.
- ALBERTI, J.; CARDELL, J.; ROSSELLÓ, R. (ed.): *Història de Llubí. Vol. 1. De la Prehistòria a 1600*. Cristòfol Rosselló Perelló editor. Llubí. 2001.
- ALBERTÍ, J.; ROSSELLÓ, R.; VIBOT, T. *Història de Llubí 1600–1836*, Cristòfol Rosselló Editor, Muro, 2010, vol. I.
- ALBERTÍ, J.; ROSSELLÓ, R.; VIBOT, T. *Història de Llubí 1600–1836*, Cristòfol Rosselló Editor, Muro, 2010, vol. II.
- ALOMAR ESTEVE, G.: *Memorias de un urbanista 1939–1979*, Miquel Font, Editor, Palma 1986.
- ALOMAR ESTEVE, G.: *Un poble i una nissaga. La Vila de Muro i els Alomar “de la Serra”*. Quaderns de Ca la Gran Cristiana /8–1987.
- ALOMAR ESTEVE, G.; ROSSELLÓ, R.; [et.al.]. *Història de Muro*, Ajuntament de Muro, 1989, vol. I, II, III.
- ALOMAR SERRA, G.: “El retaule major de Sant Feliu de Llubí i Rafel Torres Rubert (ca. 1756–1794)”. BSAL, 58. Palma. 2002.
- ALOMAR SERRA, G.; PERELLÓ FALANI, G. A. *Llubí*, Hora Nova, Palma, 2002.
- ANDREU, J. *Arquitectura Tradicional de les Balears*, El Gall Editor, Pollença, 2008.
- ARAMBURU, J.: *Mallorca arqueològica*. Catàleg en format CD. Editor Consell de Mallorca. Palma. 2004.
- CALVO, M.: *Nous models de gestió del patrimoni arqueològic: el cas del Parc Arqueològic del Puig de Sa Morisca, Calvià, Mallorca* Palma : Universitat de les Illes Balears, Servei de Publicacions i Intercanvi Científic, 2002.
- CALVO, M.: “Los yacimientos arqueológicos: Criterios de catalogación y problemática asociada”. En Prensa.
- CALVO, M.; JUNCOSA, E. “Los indicadores de referencia como instrumento metodológico para la gestión del patrimonio arqueológico”. Mayurqa 28 Palma, 2002 207–214
- CASASNOVAS, M.A. *Història de les Illes Balears*, Editorial Moll, Palma, 2007.

- ENCINAS SANCHEZ, J.A. : "Inventari espeleològic de les Illes Balears: any 1997. En Revista Endins, nº 21 P.103–128.1997.
- FONT, A; PASTOR, B; RIERA, M: *Una vil·la romana al Pla de Mallorca*; pròleg, Jaume Cardell Perelló. Lleonard Muntaner editor. Palma. 1995
- FULLANA, M. *Diccionari de l'Art i dels Oficis de la Construcció*, Editorial Moll, Palma, 1999.
- GARCÍA-DELGADO SEGUÉS, C.: *Arquitectura tradicional de la Isla de Mallorca. Influencias de Roma, el Islam y Cataluña*, José J. OLañeta, Editor, 1992.
- GARCIA INYESTA, N. "Etnología y tradiciones de les Illes Balears". Capítol "Paredes, tejas y argamasa. La arquitectura popular en Mallorca" p 178–190.
- GARCIA INYESTA, N.; OLIVER SUNYER, G.: *Cases de pagès a la zona de s'Alqueria Blanca*, Col·legi d'Arquitectes de les Illes Balears, Palma 1981.
- GARCIA INYESTA, N.; OLIVER SUNYER, G.: *Cases vilatanes a la vila i pobles de Santanyí*, Col·legi d'Arquitectes de les Illes Balears, Palma 1983.
- De LA FUENTE, E.; RABASSA, P.; TECGLÉN, M.: *Elementos básicos de la arquitectura popular de Mallorca*, de La Fuente i Rabassa, Editors de la 3ª edició, Palma 2004.
- LLITERES, L.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: "Los manuscritos de prehistoria del Seminario Conciliar de San Pedro" BSAL, LXIX–LXXVI. Pàg. 556–571. 1962.
- MARTÍNEZ, J. : *Catálogo de Bienes Culturales. Adaptación del PGOU al PTM. Calvia*, 2009. Es pot consultar al web: www.calvia.com.
- MASCARÓ PASARIUS, J.: *Corpus de toponimia de Mallorca*, vols V–VI. 1967.
- OLIVER, B.: *Delimitació dels jaciments arqueològics del terme Municipal de Llubí* Consell de Mallorca, servei de Patrimoni Cultural. 2003. Inèdit.
- PONS, G, PORCEL, G.; RIERA, M I ALTRES: Carta Arqueològica Govern Balear Conselleria d'Educació i Cultura. 1989. Inèdit.
- PONS HOMAR, G.: "Anàlisi especial del poblament pretalaiòtic final i talaiòtic de Mallorca (S. XIX–VII a. C.)". Col La deixa, 2, Consell de Mallorca, Cultura i Patrimoni. Palma. 1999.
- ROSSELLÓ BORDOY, G.: "El protomo taurino de Son Mas (Llubí): puntualizaciones en torno a su hallazgo" Trabajos del Museo de Mallorca, 33. Palma. 1982.

- ROSSELLÓ, V. M. i ROTGER, F. (2011): *Agrimensors i plànols parcel·lars a les Illes Balears (1857-1862)*, Palma de Mallorca, Conselleria de Medi Ambient i Mobilitat.
- SEGURA, M. *Possessions de Mallorca*, Edicions Teix, Campos, vol. II.
- SEGUÍ AZNAR, M.: *Arquitectura contemporànea en mallorca (1900-1947)*, ed. Universitat de les Illes Balears, Palma 1990.
- VIBOT, T. *Les Possessions de Mallorca*, Col·lecció Ramon Llull, Edicions el Gall, Pollença, 2009, vol. IV.
- VARIS AUTORS: "Monumentos prehistóricos y protohistóricos de la isla de Mallorca" Madrid : Ministerio de Educación y Ciencia, Dirección General de Bellas Artes, Comisaria General del Patrimonio Artístico Nacional. Madrid. DL1967.